

MILLIY MUMTOZ MUSIQAVIY KASBIY JANRLARNING BUGUNGI KUN MA'NAVIYATI VA MADANIYATI RIVOJIDAGI O'RNI.

Abdusamiyeva Komila Zafar qizi

Nizomiy nomidagi TDPU

“Musiqqa ta’limi” yo’nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: **Yuldoshev Umidjon Yuldoshevich**

Nizomiy nomidagi TDPU

“Musiqqa madaniyati” fakul’teti dotsenti, PhD.

Annotatsiya: Mazkur maqolada hozirgi kundagi milliy mumtoz musiqaviy kasbiy janrlarning tutgan o’rni, shuningdek, o’zbek xalqining qadimgi ma’naviy-madaniy va badiiy merosi, durdonasi bo’lgan mumtoz klassik asarlar va uning asosini xalq hayoti va kurashi, orzu-umidlari tashkil etishi yuzasidan ilmiy fikrlar bayon qilinadi.

Kalit so’zlar: Bastakor, patnis ashula, to’y-tomoshalar, katta ashula, xonanda, ovoz diapazoni, professionallik talablari, didaktik tasavvuf, dostonlar, shaman-baxshi, xalfa, shoir.

Hozirgi zamonaviylashgan davrda milliy mumtoz musiqaviy janrlar muhim ahamiyat kasb etadi. Kishining tashqi dunyoga estetik munosabatini shakllantirishdagi mumtoz musiqaning vazifasi insonning ta’sirchanlik kayfiyati bilan uzviy bog’liqdir. Xalq yoki bastakor tomonidan yaratilgan har qanday musiqqa asari o’z oldiga u yoki bu darajadagi vazifani qo’yadi.

Milliy mumtoz musiqani tashkil etuvchi kasbiy janrlar tarkibi asosan quyidagi janrlardan iborat: ashula, yalla (shaklan rivojlangan, bastakorlik ijodiga oid namunalari), katta ashula, suvora, kuy, maqom, doston.

O‘zbek xalqining ko‘p janrli mumtoz musiqa ijodiyotida katta ashula janri salmoqli o‘rinni egallaydi. U yirik ashula janri bo‘lib, asosan Farg‘ona vodiysiga xosdir, ikki-to‘rt ijrochi (hofiz) tomonidan cholg‘u jo‘rligisiz ijro etilgan. Katta ashula deb nomlanishiga sabab — bu ashulalar ochiq havoda, katta jamoat orasida baland va kuchli ovoz bilan, keng diapazonda ijro etilishi va o‘ziga xos katta mavzu va ijro uslubiga egaligidadir. Uni xalq orasida “patnis ashula” yoki “patnusaki ashula” deb ikkinchi nom bilan ham atashgan. Ashulani hofizlar qo‘llariga patnis yoki likobcha (tarelka) ushlab, ijro jarayonida ovoz yo‘nalishini o‘zgartirishga hamda o‘z hamnafasi ovozini tinglashga, uni silkitish orqali ovozni to‘lqinlatib, qochirimlar qilishga yordam bergan. Bu ashulalar baland pardalarda ijro etiladi. Bundan tashqari, katta yig‘inlarda, to‘y-tomoshalarda, mehmondorchiliklarda aytilishi tufayli ham ularga “katta ashula” nomi berilgan bo‘lishi mumkin. Katta ashula ijrochidan zo‘r va kuchli qobiliyat va mahorat, shuningdek, so‘z bo‘g‘inlariga e‘tibor qilishni, she‘rning ma‘nosini va so‘zlarini dona-dona talaffuz qilib, tinglovchilarga yetkazish berishi kerakligini talab qiladi. Katta ashula janrining asosiy xususiyatlari:

- Bir vohada shakllanib, rivoj olishi (Farg‘ona vodiysida);
- O‘ziga xos ijro uslubi — ikki (yoki uch-besh) xonandalar tomonidan cholg‘u jo‘rligisiz, galma-gal aytilishi;
- Badihago‘ylik (har bir xonanda ijrosida);
- So‘z va kuy mutanosibliigi;
- Professionallik mahorat va qobiliyat mayjudligi (ijrochi professionallik talablariga javob berishi lozim);
- So‘z matnida noshe‘riy bo‘g‘in va iboralardan (yor, voyey, jon, adomaney) keng foydalanish (ayniqsa, avj qismida);

- Hamnafaslik (ovoz diapazoni, kuchi, balandligi, tembri, uslubi xonandalarda bir-biriga mos tushishi zarur);
- Erkin talqin etish hamda ta'sirchanlik;
- Ijro an'analariga bo'ysunish va rioya qilish.

Katta ashula o'rta asrlarda marosim va mehnat qo'shiq-aytimlari orasida, mumtoz she'riyat va xonandalik ijro madaniyatining shakllanishi, mumtoz g'azallarni an'anaviy o'qish asosida vujudga kelib rivojlandi. Uning o'tmishdagi namunalarida ishqiy-lirik g'azallar bilan bir qatorda, didaktik (nasihat), tasavvufidagi she'rlar ham ijro etilgan. Keyinroq esa Lutfiy, Navoiy, Mashrab, Amiriy, Haziniy, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Miskin va boshqa shoirlar she'rlari bilan ayta boshlashgan. XX asrda zamonaviy o'zbek shoirlari (Xabibiy, Sobir Abdulla, Chustiy, O'tkir Rashid, Erkin Vohidov va boshqa) lar she'rlari ham ko'p ishlatilgan [1.].

Doston — o'zbek xalqining qadimgi ma'naviy-madaniy va badiiy merosi, durdonasi bo'lib, uning asosini xalq hayoti va kurashi, orzu-umidlari tashkil etadi. Xalqqa xos insonparvarlik, vatanparvarlik, qahramonlik, mardlik, mehnatga muhabbat, do'stlik, sevgi va sadoqat kabi olijanob fazilatlar xalq dostonlaridagi qahramonlar obrazida mujassamlangan. Doston — o'zbek mumtoz musiqasi yirik epik janri bo'lib, o'ziga xos mavqei, mazmuni, shakli, ichki qonuniyatlari va ijro uslublari bilan ajralib turadi. Xalq dostonlarida epik tasvir, ko'pincha nasr (so'z) bilan, lirik kechinmalar she'r va musiqa orqali ifodalanadi. Shuning uchun ham dostonlarning ahamiyati beqiyos va boqiydir. Ular asrlar davomida hozirgacha saqlanib, kelingan, yanada rivoj topib xalqimiz hayotida muhim o'rinlar olib kelmoqda. Xalq ijodkorligi va donoligining bu asosiy janri ijtimoiy va madaniy hayotning barcha sohalarini o'ziga jamlab oladi, xalqning asrlar davomida to'plagan tajribalari dostonlarning hikoya va she'riy misralari, nag'ma va

aytimlarida badiiy ifoda etilgan. Dostonlarning paydo bo‘lishining asosiy sharti xalqning ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy-madaniy hayotiga kirib borish. Ularning tili sodda ifodali va ko‘rkam, ular ko‘pgina so‘z va she’r, musiqa va aytim kabi badiiy vositalari va ijro uslublari bilan e’tiborga loyiqdir. Dostonlar baxshilar tomonidan kuylanadi, demak, musiqiylik bor ekan, ushbu janr asrlar davomida rivojlanib kelmoqda.

Dostonlarning vujudga kelishida, saqlanib va rivoj topishida ijrochi baxshi, dostonchi, shoir, jirov, yuzboshilar muhim rol o‘ynaydi. Asrlar davomida “baxshi” so‘zi xalq usullar bilan kasalni davolovchi doctor sifatida qo‘llanilib, doira yoki boshqa cholg‘u chalib, sehrgarlik ayimlari orqali kasalning yomon ruhlarini quvadigan davolovchi (hozirgacha saqlanib kelayotgan “ko‘ch”, “qaytarma”, “jahr” marosimlarida) — shaman-baxshi yoki shaman-folbinchi, shuningdek, ayrim hududlarda “ustoz” ma’nolarini ifodalagan. Hozirgi kunda bu so‘z xalq dostonlarini ijro etuvchi ijodkor san’atkorni bildiradi. Baxshi cholg‘u chalganda sozanda, she’riy parchalarni kuyga solib aytganda xonanda, matnlarni tezda to‘qib ketadigan shoir, dostondagi hikoya parchalarini yoddan etadigan so‘z ustasi, harakat va mimika orqali ifodalab bera oluvchi aktyor kabidirlar. Doston aytuvchisini turli hududlarda o‘ziga xos shevasida: Xorazmda - dostonchi, baxshi yoki xalfa (ayol ijrochi); Qashqadaryo va Surxondaryoda — yuzboshi, baxshi, shoir; Samarqandda -baxshi, Xo‘jand (Tojikiston) va O‘sh (Qirg‘iziston) viloyatlarida - soqiy yoki azanda, Farg‘ona vodiysida (Namangan)—baxshi yoki sannovchi, Qoraqalpog‘istonda — baksi va jirov deb aytishgan. Dostonlarning mavzusi va shakllari asrlar davomida yuzaga kelgan an’analarga asoslanadi. Ular mavzu doirasi jihatidan juda keng bo‘lib, vatanga sadoqat, qahramonlik, xalqning qudrati, ozod mehnati, sevgi, do‘stlik, tinchlik, hurlik, haqiqat, ishonch, umid, insoniylik kabi ezgulikni targ‘ib qiladi. Badiiy asar sifatida yaxshilikni

tasdiqlaydi, yomonlikni esa qoralaydi. Bu jihati bilan ular barcha xalqlar uchun umumiy bo‘lgan umumbashar manfaatlarini yoqlaydi va hamdo‘stlik xarakterini kasb etadi. Shuning uchun ham ko‘plab xalqlarning dostonlari mushtarakdir. [2.].

O‘zbek mumtoz musiqasida maqom janri birinchi o‘rinlardan bo‘lib kelgan. Maqomlar juda qadim zamonlarda Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari musiqa madaniyatida bor bo‘lgan; yetuk sozanda va xonandalar tomonidan yaratilgan va IX-X asrlarda shakllanib, yangi manbalar bilan boyidi. “Maqom” so‘zi arabcha bo‘lib, “o‘rin”, “joy”, “bosqich”, “daraja” kabi ma‘nolarni bildiradi. Bu so‘z adabiyot, tasavvuf ilmi va boshqa sohalarda ham keng qo‘llanib kelingan bo‘lib, asosiy ibora sifatida aynan musiqa san‘atida eng ko‘p va xilma-xil ma‘nolarda ifoda etiladi. Musiqada “maqom” deganda kuy tovushqatorining alohida bosqichlari—tuzilmalari (ladbirlklari); lad tizmlari, alohida musiqa asari (cholg‘u yoki ashula); musiqa turi (janri) — cholg‘u va ashula asarlarini birlashtiruvchi katta va kichik turkumli janr deb tushunish kerak. Turli xalqlar madaniyatida “maqom” iborali asar va turkumlar mavjud: maqom (o‘zbek va tojiklarda), mug‘om (ozarbayjon), muqom (uyg‘urlar), dastgoh (eron), nu‘ba (mag‘rib) kabi iboralarning variantlari keng tarqalgan. Maqom yirik turkum va asar janri sifatida mumtoz musiqa toifasiga kiradi. Musiqa ijodiyotining boshqa turlaridan u o‘zining badiiy mukammalligi, kuy va shakl tuzilishlari, lad va usul tizimlari hamda ilmiy va amaliy asoslarining puxta ishlanganligi bilan farq qiladi. Maqom musiqa, she‘riyat va raqs san‘atlarini mujassamlashtiruvchi mushtarak badiiy jarayon [3.].

O‘zbek mumtoz musiqasining mustahkam, buzilmas poydevori bo‘lmish olti maqom — “Shashmaqom”dir. “Shashmaqom” XVIII asrgacha hali tugal shakllanmagan bo‘lsa ham, uning shakllanish jarayoni ancha ilgari boshlanganligi tabiiydir. O‘n ikki maqom—“Duvozdahmaqom” turkumi mukammalroq bo‘lib,

olti maqom turkumi—“Shashmaqom”ning yuzaga kelishida hal etuvchi ahamiyat kasb etgan. O‘n ikki maqom Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatida tahminan XI-XVII asrlarda yashagan bo‘lsa, “Shashmaqom” XVIII asrda ayniqsa, XX asrda butun O‘zbekiston va qardosh Tojikiston bo‘ylab tarqaldi va har tomonlama rivoj topib, o‘zining mukammal olti maqom “Shashmaqom” shakl-u-shamoyiliga ega bo‘ldi. “Shashmaqom” olti maqomdan iborat turkum. Unga Buzruk (katta, ulug‘), Rost (to‘g‘ri, haqqoniy), Navo (ohang, kuy), Dugoh (ikkinchi yoki ikki parda), Segoh (uch yoki uchinchi parda), Iroq (mamlakat nomi) maqomlari kiradi.

Har bir maqom o‘z navbatida juda katta hajmdagi turkum asarlar bo‘lib, ularning har biri tarkibida tahminan 20 tadan 44 tagacha katta va kichik maqom yo‘llari bor. Har bir maqom ikki yirik bo‘limdan iborat. Birinchisi — cholg‘u bo‘limi — “Mushkilot” (qiyinchiliklar) deb ataladi. Ikkinchisi — ashula bo‘limi — “Nasr” (zafar, g‘alaba, yordam) deb ataladi va rang-barang cholg‘u asarlar turkumi tashkil qiladi. Mushkilotning asosiy qismlari — tasnif, tarje‘, gardun, muhammas va saqil. Tasnif (“ijod etilgan”, “yaratilgan” ma’nosini bildiradi) mushkilotning asosiy qismi, u maqomning bosh cholg‘u qismi vazifasini o‘taydi. “Shashmaqom”da 6 ta tasnif mavjud: Buzruk tasnifi, Rost tasnifi, Navo tasnifi, Dugoh tasnifi, Segoh tasnifi va Iroq tasniflari. Ular parda tuzilmalari, kuy mavzulari va xarakteri bilan o‘ziga xos tarzda ajralib turadi. Mushkilot bo‘limining ikkinchi asosiy bo‘limi bo‘lib, aksariyat shodiyona, tantanavor xarakterdagi kuylardir. Rost maqomidan tashqari hamma maqomlarda uchraydi. Tarje‘ning kuy harakati bo‘lakcha tasnifning mantiqiy davomi, lekin kuy rivoji, shakli va uslubi bir muncha farq qiladi. Usuli to‘rt taktli (tasnifga o‘xshash), o‘lchovi 2/4, sur‘ati tezroq.

Cholg‘u bo‘limidan keyin “Nasr” deb ataladigan ashula bo‘limi rang-barang, katta va kichik, sodda va murakkab ashula asarlar turkumidan tashkil

topgan. Har bir maqom mazmuni, hajmi, shakli jihatlaridan turlicha bo‘lgan ashula turlaridan tashkil topgan. Ular sho‘ba (bo‘lim, asar), tarona, shoxobcha kabi so‘zlar bilan keladi. Ashula bo‘limi ikki turkum - ikki guruh sho‘balardan iborat. Birinchi guruhni tashkil etgan Sarahbor, Talqin, Nasr va Ufarlar “Shashmaqom” ashula bo‘limining asosiy ashula yo‘llaridan hisoblanadi. Ikkinchi guruh sho‘basiga esa Savt, Mo‘g‘ulchalar va turli maqomlarning o‘ziga xos bo‘lgan ba’zi ashula yo‘llari kiradi. Har bir guruh tuzilishi, shakli va ijro uslublari bo‘yicha bir-biridan farq qiladi. Ularning birlamchi vositasi so‘z va kuy mutanosibligidir. Shu jihatdan Nasr bo‘limida Sharq mumtoz shoirlarining she’rlari so‘z matni sifatida qo‘llanadi. Ular o‘zbek va tojik tillari va shevasida talqin etiladi. Maqom ashula yo‘llarida aytilgan she’rlar — Sakkokiy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Fuzuliy, Bobur, Mashrab, Zebuniso, Amiriy, Nodira, Uvaysiy, Ogahiy, Munis, Avaz O‘tar, Muqimiy, Furqat, Yusuf Saryomiy, Xurshid, Habibiy kabi shoirlarning lirik-ishqiy, falsafiy va didaktik mazmundagi g‘azallari va xalq she’riyatidan tashkil topgan [4.].

Xulosa qilib aytsak, O‘rta va Yaqin Sharqda mumtoz musiqaviy janrlar keng taraqqit etib, hozirgacha muhim bo‘lib kelinmoqda Mumtoz musiqaviy janrlarimiz avloddan-avlodga ehtiyotkorlik bilan yetkazib kelinayotgan ekan, bu jarayonda u boyib, xalqning fikrlari, dardi, orzusini o‘zida mujassamlashtirgan. Milliy mumtoz musiqaviy janrlarimiz o‘zining an’anaviyligi, buyukligi, ta’sirchanligi, bir qancha guruhlariga bo‘linib ketishidan o‘ziga xos musiqaviy tur hisoblanishini ko‘rishimiz mumkin. Milliy mumtoz janrlarimiz asrlar osha rivojlanib, insonlarning milliy o‘zligini anglashda va milliy ongni taraqqiy ettirishda katta yordam berib kelaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.Abdullayev. “O’zbek mumtoz musiqasi” kitobi. “Yangi nashr”. Toshkent. 2008. 36-37-betlar.
2. R.Yunusov. “O’zbek xalq musiqasi ijodi” kitobi. “Ziyo chashmasi” nahriyoti. Toshkent. 2000. 52-53-betlar.
3. I.Rajabov. “Maqomlar” kitobi. “San’at” nashriyoti. Toshkent. 2006. 11-12-betlar.
4. O.Ibrohimov. “Musiqa” darsligi (7-sinf). “G’afur G’ulom” nashriyoti. Toshkent. 2003. 143-144-betlar.
5. Yuldoshev, U. Y. (2021). PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO THE PROFESSIONAL PREPARATION OF THE FUTURE MUSIC TEACHER. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 2(10), 56-61.
6. Yuldoshev, U. (2023). EFFECTIVENESS OF SPIRITUAL AND ETHICAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH CULTURAL AND ARTISTIC EVENTS. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 3(12), 342-345.
7. Юлдошев, У. Ю. (2019). Музыка уқитувчиси мутахассислигининг замонавий модели ва профессиограммаси. *Современное образование (Узбекистан)*, (9 (82)), 47-53.
8. Юлдошев, У. Ю. (2017). Эксклюзивные свойства педагогической технологии в преподавании музыки. *Молодой ученый*, (22), 207-209.

9. Юлдошев, У. Ю. (2020). РОЛЬ АРТИКУЛЯЦИИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЕ МАКОМА. In *АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 87-89).

10. Yuldoshev, U. (2018). Problems of Choosing Methods and Technologies in Musical Pedagogics. *Eastern European Scientific Journal*, (2).

11. Юлдошев, У. Ю. (2024). ОЛИЙ ПЕДАГОГИК МУСИҚА ТАЪЛИМИ ТИЗИМИДА МАҚОМ САНЪАТИ МАСАЛАСИ. *Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari*, 30(2), 133-139.

12. Sheraliyevna, S. D., & Yuldoshevich, Y. U. (2024). LEVEL OF VOCAL SINGING PERFORMANCE OF SPECIALIZED SCHOOL STUDENTS WITH DISABILITIES. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 42(3), 141-146.

13. Yuldoshevich, Y. U. (2024). ТА'ЛИМ СИФАТИНИ ТА'MINLASHDA OCHIQ DARSLARNING O'RNI. *Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi*, 5(1), 223-226.